

TALABALAR KASBIY IJTIMOYILASHUVIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK USULLARI

Imiy rahbar, Ochil Suyunov

*ISFT instituti Samarqand filiali ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari nomzodi.*

Marjona Sirojiddinova

ISFT instituti Samarqand filiali Pedagogika yo'nalishi 2-kurs magistri

Annotatsiya: *Ushbu maqolada talabalar kasbiy ijtimoiylashuvida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Shaxsning kasbiy rivojlanishida muloqot madaniyati, hamkorlikda ishlash, o'z fikrini aniq ifodalash hamda ijtimoiy muhitga moslashuvchanlik kabi kompetensiyalarni rivojlantirishda interfaol metodlar, treninglar, rolli o'yinlar va kommunikativ texnologiyalarning ahamiyati tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *kommunikativ kompetensiya, kasbiy ijtimoiylashuv, interfaol metod, pedagogik texnologiya, kasbiy rivojlanish, ta'lim jarayoni.*

Аннотация: *В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования коммуникативной компетентности в процессе профессиональной социализации студентов. Анализируется значение интерактивных методов, тренингов, ролевых игр и коммуникативных технологий в развитии таких компетенций, как культура общения, умение работать в команде, умение ясно излагать свои мысли и адаптивность к социальной среде, в профессиональном развитии личности.*

Ключевые слова: *коммуникативная компетентность, профессиональная социализация, интерактивный метод, педагогическая технология, профессиональное развитие, образовательный процесс.*

Abstract: *This article discusses the theoretical and practical aspects of the formation of communicative competence in the professional socialization of students. The importance of interactive methods, trainings, role-playing games and communicative technologies in the development of such competencies as communication culture, teamwork, clear expression of one's thoughts and adaptability to the social environment in the professional development of a person is analyzed.*

Keywords: *communicative competence, professional socialization, interactive method, pedagogical technology, professional development, educational process.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim jarayonida shaxsning kasbiy shakllanishi, ijtimoiylashuvi va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb masalalardan biridir. XXI asr ta'lim konsepsiyasi insonni nafaqat bilim va malakalar egasi, balki jamiyatda samarali muloqot o'rnata oluvchi, ijtimoiy faol shaxs sifatida tarbiyalashni maqsad qilib qo'yadi. Shu bois, oliy ta'lim tizimida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Kommunikativ kompetensiya bu shaxsning turli ijtimoiy vaziyatlarda muloqotga kirisha olish, fikrini aniq va madaniyatli tarzda ifodalash, shuningdek, suhbatdoshni tushuna olish qobiliyatidir. Bu ko'nikma nafaqat til bilimiga, balki psixologik tayyorgarlikka, ijtimoiy faollikka va empatiyaga ham tayanadi. Talabalarda bunday kompetensiyalarni shakllantirish ularning kelajak kasbiy faoliyatida samarali ishlash, jamoa bilan muvofiqlikda faoliyat yuritish hamda professional madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da ta'lim tizimini insonparvarlashtirish, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni joriy etish, o'quvchi va talabaning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashish hamda muloqot madaniyatini rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Ushbu hujjatlar ta'lim jarayonida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishni nafaqat o'qitish natijasi, balki tarbiyaviy jarayonning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qarashni taqozo etadi [1].

Talabalar kasbiy ijtimoiylashuvida kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish bu shaxsning o'qish jarayonida o'zini ijtimoiy sub'ekt sifatida anglash, kasbiy hamkorlikni yo'lga qo'yish va o'z pozitsiyasini asosli tarzda himoya qilish jarayonidir. Bu jarayonning muvaffaqiyati, avvalo, ta'lim muassasasida yaratilgan kommunikativ muhit, o'qituvchining pedagogik mahorati va interfaol metodlardan foydalanish darajasiga bog'liqdir. Ayniqsa, guruhviy o'yinlar, debatlar, keys-stadi, loyiha asosida ta'lim kabi metodlar talabalarda muloqotga kirishish, o'z fikrini erkin bildirish va hamkorlikda qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Pedagog olimlar fikriga ko'ra, kommunikativ kompetensiya ta'limning barcha bosqichlarida, ayniqsa oliy ta'limda kasbiy ijtimoiylashuv bilan uzviy bog'liqdir. Vygotskiy L.S. ta'kidlaganidek, inson tafakkuri va muloqoti ijtimoiy tajriba almashinuvi orqali shakllanadi, demak, talabaning kasbiy rivojlanishi ham kommunikativ faoliyat orqali amalga oshadi [2]. Shu nuqtai nazardan, pedagogik jarayonda interfaol yondashuvlar, dialogik o'qitish va refleksiv metodlar orqali talabalarning ijtimoiylashuvi va kommunikativ salohiyatini kuchaytirish mumkin.

Shunday qilib, talabalarning kasbiy ijtimoiylashuvi jarayonida kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish nafaqat ta'lim samaradorligini, balki shaxsning jamiyatda o'z o'rnini topish imkoniyatini ham belgilaydi. Bu esa zamonaviy pedagogik metodlarni takomillashtirishni va har bir talabaga individual yondashuvni zarur etadi.

Zamonaviy hayotdagi tez o'zgarishlar yangilikni talab qiladi. Pedagoglardan ularning pedagogik jarayondagi rolini tushunish talab etadi. Intensiv sharoitlarda ta'lim tizimida ro'y berayotgan o'zgarishlar, o'qituvchi faoliyati ko'p qirrali bo'lib bormoqda va ushbu soha mutaxassislarining sifat xususiyatlariga qo'yiladigan talablar ortib bormoqda. Bundan tashqari, o'qituvchi faoliyatidagi o'zgarishlar ta'limni ham shular qatoriga kiritish kabi jihatlar orqali amalga oshiriladi milliy ta'limni tizimli ravishda takomillashtirish va ta'limdan o'tish maqsadida ustuvor milliy loyihalar Rossiya ta'limining ushbu sohadagi jahon etakchilari bilan haqiqiy raqobatbardoshligiga "qo'lga olish" pozitsiyasi.[3] O'qituvchilarning uzluksiz malakasini oshirish ta'lim sifatini oshirishga bevosita ta'sir qiladi, bolalarning ijodkorligi va iste'dodini rivojlantirish, yaxlit shaxsni shakllantirish, ya'ni kengaytirilgan ta'lim muassasalarining asosiy vazifasi. Tizimni takomillashtirish masalasini tushunish o'qituvchilarni tayyorlash va qayta tayyorlash kasbiy o'zgarishlar zarurligini tushunishdan kelib chiqadi. Bugungi kunda o'qituvchining nafaqat yordami bilan, balki ta'lim jarayonini tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega.

Kommunikativ kompetentsiya - ko'p komponentli murakkab ijtimoiy-psixologik tushunchadir. Kommunikativ kompetentsiyaning mohiyati - nutq faoliyatini bog'liq holda tashkil etish qobiliyati o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalarga asoslangan vazifalar va aniq kommunikativ vaziyatdir. Psixologik-didaktik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, shakllanishi muammosi kommunikativ kompetentsiyada eng ko'p muhokama qilinadi. Barkamol o'qituvchini qanday tasvirlashimiz mumkin? O'qituvchilarning kasbiy malakasi - bu bilimlar tizimi, kasbiy o'qitishning samarali amalga oshirilishini ta'minlaydigan ko'nikma, qobiliyat va motivatsion moyillikdir. "Yevropa o'qituvchilari" modeliga ko'ra, Ogienko va Rolyak uchta asosiy tan oldilar.[4] O'qituvchi kompetentsiyalari sohalari: boshlang'ich kompetensiyalar, asosiy kompetensiyalar va maxsus kompetensiyalar. O'qituvchilar aloqa kompetensiyasi ham asosiy, ham boshlang'ich kompetensiyasining bir qismidir. Boshqa yondashuvlarda mualliflar o'qituvchilarning kasbiy sohasini hisobga olgan holda kompetensiyani amalga oshiradilar. O'qituvchi kompetensiyasi uchta asosiy guruhni o'z ichiga oladi

1. Kasbiy kompetensiyalar
2. ta'lim kompetensiyalari, kurs mazmuni kompetensiyalari (bilimlar tizimi va kurs mazmunidan olingan malakalar)
3. muloqot kompetensiyasi.

Aloqa kompetensiyasi, bir tizim sifatida bilim, ko'nikma, qobiliyat, motivatsion moyillik, muloqot va ijtimoiy o'qitishdagi munosabat va xususiyatlariga o'zaro ta'sir qilish o'qituvchilarning asosiy kompetensiyasidir. So'nggi yigirma yil ichida o'qituvchining aloqa kompetensiyasi bor aao'qituvchilar tayyorlash dasturlarining eng muhim mazmunidan biri bo'ldi. Ham an'anaviy, ham zamonaviy tashkil etilgan maktabda ta'lim va o'quv jarayonining sifati yuqori, o'qituvchi va talaba ijtimoiy o'zaro munosabatlarning eng aniq qismi sifatida muloqot sifati bilan belgilanadi.

O'qituvchining muloqot qobiliyatlari o'quvchilarning bilimini yaxshilash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar sifatida qaraladi. Tadqiqotda "Ta'lim amaliyotchilarining kasbiy rivojlanishi va o'qitish o'rganish jarayoni Janubi-Sharqiy Yevropa mamlakatlari" o'qituvchilari tomonidan baholandi. Fakultetlararo va O'qituvchilar ta'limining oliy maktablarida bu kompetensiyalar va ko'nikmalar kamdan-kam hollarda o'qituvchi kasbining bir qismiga aylandi. O'qituvchilar bilan rivojlangan kommunikativ kompetensiyalar o'qitish jarayonining barcha segmentlarida samaraliroq bo'ladi. Ular mahoratga ega o'quv aloqalarini modellashtirish va boshqarish, o'zaro munosabatlarni tartibga solish va ijtimoiy vaziyatlarni boshqarish, aniqlash, muloqot va suhbatni o'rgatish maqsadlarini o'zgartirish va boshqa maqsadlariga erishishda samaraliroq. Maxsus psixologik nazariyalar shaxslararo muloqot qobiliyatlarini, guruhlararo muloqot qobiliyatlarini, ijtimoiy ko'nikmalar va boshqa tegishli ko'nikmalarni aniqlaydi. Bir vaqtning o'zida amaliy masalalarni ham ko'rib chiqishga ham zamin yaratadi. Maqsad o'qituvchining ta'lim jarayonini modellashtirish bo'lib, bu kompetensiyalar to'plami uchun qabul qilingan eng umumiy tushuncha hamda ijtimoiy o'zaro ta'sir - bu kommunikativ kompetensiya tushunchasidir. Ba'zi tadqiqotlarda o'qituvchilarning muloqot kompetensiyasini tushuntirish uchun aloqa kompetensiyasining relyatsion modeli qo'llaniladi. U munosabatlarning nazariy tamoyillariga asoslanadi; u muhim komponentlarni dinamik jarayon sifatida birlashtiradi va aloqa kontekstida mavjud bo'lgan katta miqdordagi o'zgaruvchilarni o'z ichiga oladi. Aloqa kompetensiyasining ta'riflari juda xilma-xil bo'lsa-da va aloqa kompetensiyasini aniqlash vazifasi qiyin bo'lsa-da, ba'zi ta'riflar samarali o'zaro ta'sirlar orqali atrof-muhitni nazorat qilish nuqtai nazaridan tuzilgan.

Muloqot kompetensiyasi shaxsning ijtimoiy munosabatlar maqsadiga erishish uchun mos keladigan muloqot xulq-atvorini tanlash qobiliyati sifatida qaraladi. Muloqot kompetensiyasi ikki o'lchovni, kognitiv va xulq-atvorni va asosiy muloqot qobiliyatlarini (kognitiv qobiliyatlar va xulq-atvor qobiliyatlarini) birlashtiradi. Reardon aloqa kompetensiyasining kognitiv o'lchovini keng tushuncha sifatida ko'rib chiqadi. Kognitiv o'lchov xabardorlik jarayoni va ma'lumotni kognitiv qayta ishlashdan iborat. Xulq-atvor o'lchovi aloqa kompetensiyasining turli ko'rinishlarini ko'rsatadi (o'zaro aloqa, xatti-harakatlarning moslashuvchanligi, tinglash, muloqot uslubi va boshqa xatti-harakatlar komponentlari). Muloqot kompetensiyasining rivojlanishi sotsializatsiyaning bir qismi sifatida yuzaga keladi, xoh u ma'lum bir ijtimoiy kontekstda hayotning o'zi ta'sirida bo'lgan spontan sotsializatsiya bo'ladimi yoki maqsadga yo'naltirilgan sotsializatsiya segmentlari sifatida ta'lim jarayonlari. O'qitish jarayoni samaraliroq o'qitishning o'zaro ta'sirini shakllantirish uchun aloqa darajasida muloqot qobiliyatining o'z-o'zidan sotsializatsiyasini kuchaytirmaydi. O'qituvchilarning muloqot qobiliyatlarini o'qituvchilik kasbining boshlang'ich ta'lim darajasida ham, doimiy ravishda kasbiy sohada ham o'rgatish kerak. Fenton va O'Lirining tadqiqotlarida o'qituvchilarning muloqot ko'nikmalarini o'rgatish dasturining ta'limni yaxshilash va akademik yutuqlarni

yaxshilashga ta'siri tahlil qilingan. Ularning xulosalari shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar bilan muloqot qilish ko'nikmalarini oshirish dasturi ozchilikdagi talabalar va past o'quvchilarning akademik yutuqlarida sezilarli o'sishni ko'rsata olmadi; ammo, o'qituvchilarning ko'pchiligi va direktorlarning taxminan yarmi ta'lim xulq-atvori o'zgarganligi va o'quvchilarning munosabati va yutuqlari yaxshilangani haqida xabar berishdi. Bir-biriga mos kelmaydigan natijalar shuni ko'rsatadiki, o'quv aloqasi kontseptsiyasining asosi bo'lgan dastur munosabatlarga yo'naltirilganlik yo'qligi sababli muammoli. Muloqotning turli xil xatti-harakatlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir bo'yicha kuzatishlar olib boriladi va o'qituvchi va o'quvchining xususiyatlari va xulq-atvori, ta'lim konteksti, maqsadlari va natijalariga e'tibor qaratadigan o'quv muloqotining relyatsion modelini ishlab chiqish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Dunyoning turli universitetlaridagi aloqa o'quv dasturlari yoki kurslari tahliliga ko'ra, ushbu o'quv dasturlarida eng ko'p uchraydigan tarkiblar quyidagilardir: aloqa modellari, o'qitishdagi xabarlarining xususiyatlari, o'qitish kanallari, og'zaki muloqot, og'zaki bo'lmagan aloqa, faol tinglash, suhbat, shaxslararo muloqot, kichik guruh va sinfda muloqot, o'qituvchining muloqot uslublari va ta'limni boshqarish uslublari, muloqot chegaralari, muloqot qoidalari, talabchanlik va empatiya.[5] Turli mamlakatlardagi o'qituvchilar universiteti va maktab xodimlarining universitet ta'limida o'qituvchilarning kasbiy faoliyati bilan bog'liq bo'lgan muloqot mazmuni quyidagi yo'llar bilan o'rganiladi: (a) avtonom kurslar sifatida, (b) ba'zi psixologik fanlarning bir qismi sifatida, (c) ta'lim fanlari (pedagogika) fanlarining bir qismi sifatida, (d) boshqa fan tizimlari va fanlarining bir qismi sifatida. O'qituvchilar ta'limi Serbiya ta'lim tizimining muhim qismidir. O'qituvchilar universitetida malaka oshirish kurslarida o'qitish yoki ta'lim muloqot kurslarining aksariyati avtonom kurslardir; lekin muloqot mazmuni va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish faoliyati barcha o'qituvchilar ta'limi bo'limlarida pedagogik ta'limning o'quv dasturlariga kiritilgan. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari ta'limidagi ba'zi avtonom kurslar: Aloqa, Ommaviy aloqa, Kommunikatsiya. Kurslarda fan o'qituvchilari qatnashadilar: Kommunikologiya, O'qitishda muloqot qobiliyatlari, Ijtimoiy-shaxslararo munosabatlar, Muloqot psixologiyasi, Mikropedagogika. Faol o'qituvchilarning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish o'qituvchilar malakasini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Serbiyadagi hozirgi o'qituvchilarning muloqot qobiliyatlarini yaxshilaydigan dasturlar Ta'lim vazirligi va tegishli muassasalar tomonidan akkreditatsiya qilingan va Katalogda nashr etilgan o'qituvchilarning malakasini oshirish dasturlari sifatida taqdim etilgan. O'qituvchilar malakasini oshirish kurslari akkreditatsiyasining birinchi yilida asosiy maqsad sifatida aloqa kompetensiyasiga yo'naltirilgan 25% kurslar (asosiy aloqa ko'nikmalari kurslari 12%) yoki maqsadlardan biri sifatida kommunikativ kompetensiyaga yo'naltirilgan (13%)). O'n yildan so'ng, muloqot kompetensiyasiga yo'naltirilgan kurslarning holati xuddi shunday - 23% aloqa kompetensiyasiga yo'naltirilgan kurslar mavjud, ammo faqat 4% asosiy muloqot ko'nikmalariga qaratilgan va 19% o'qitish va ta'lim jarayoniga

integratsiyalashgan muloqot qobiliyatlariga qaratilgan.[6] Ushbu kurslarning soni ta'lim organlarining xabardorligini, shuningdek, o'quv dasturlarini amalga oshiruvchilarning turli xil o'qituvchilar rollarini ro'yobga chiqarish va umuman maktab samaradorligi uchun kommunikativ kompetentsiya muhimligini anglashini aks ettiradi. Ushbu kurslarning bakalavriat va malaka oshirish davridagi ta'sirini tizimli kuzatish haligacha tizim sifatida o'rnatilmagan, ammo yagona tadqiqotlar olib borilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Педагогика, 2020.
3. M. Brejc, (Ed.). Cooperative partnerships in Teacher Education – Proceedings (pp. 163-172), Ljubljana: National School for leadership in Education, Online Proceedings.
4. Fenton, R., & O'Leary, N. (1991). Improving Student Achievement through Enhancing the Instructional Communication Competence of Teachers. Annual Meeting of the Communication and Instruction Division of the Western States Communication Association, Phoenix, AZ, 1991 February.
5. Ogienko, O., & Rolyak, A. (2009). Model of Professional Teachers Competences Formation: European Dimension. TEPE 3rd Annual Conference Teacher Education Policy in Europe: